

РОЗВИТОК ЕКСПОРТНО ОРІЄНТОВАНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

У статті проаналізовано розвиток експорту сільськогосподарської продукції України, обґрунтовано необхідність поглиблення ступеня переробки аграрної продукції та вдосконалення структури експорту, що забезпечує комплексний економічний і екологічний розвиток.

Ключові слова: експорт, сільськогосподарське виробництво, продукція, зовнішня торгівля.

В статье проанализировано развитие экспорта сельскохозяйственной продукции Украины, обоснована необходимость углубления степени переработки аграрной продукции и усовершенствования структуры экспорта, которая обеспечивает комплексное экономическое и экологическое развитие.

Ключевые слова: экспорт, сельскохозяйственное производство, продукция, внешняя торговля.

The article analyzes the development of exports of agricultural products in Ukraine, the necessity of deepening the degree of processing of agricultural products and improve the structure of exports, which provides a comprehensive economic and environmental development.

Key words: exports, agricultural production, production, foreign trade.

Вступ. Розвиток та ефективність функціонування аграрної галузі економіки України значною мірою залежить від стану зовнішньоекономічної діяльності країни. Обсяг і структура експорту безпосередньо зумовлені здатністю аграрного сектору випускати продукцію, конкурентоспроможну на зовнішніх ринках. Рівень експортних можливостей країни встановлює її місце у світовій економічній системі, вплив на загально-світові процеси та визначає не лише економічну, а й політичну могутність держави, її авторитет і місце в міжнародних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток експортних можливостей сільськогосподарського виробництва України досліджували багато науковців: С. Ганначенко [3], В. Жигadlo [8], І. Клименко [11], І. Кобута [4; 8], Б. Пасхавер [10] та ін. Проте залишаються дискусійними питання обґрунтування напрямів

розвитку аграрного виробництва, що забезпечують високу ефективність аграрного потенціалу та екологічну безпеку виробництва.

Метою статті є аналіз розвитку експорту сільськогосподарської продукції України та визначення на його підставі перспективних, економічно й екологічно збалансованих напрямів виробництва.

Результати досліджень. Сільське господарство України є єдиною галуззю, що показує постійне зростання в період фінансово економічної кризи, починаючи з 2008 року. Значний потенціал аграрного виробництва забезпечує не лише продовольчу безпеку країни, а й великі експортні можливості. Так виробництво зернових культур за останні роки демонструє стійку тенденцію до збільшення (рис. 1), а при майже незмінному рівні внутрішнього споживання це створює додатковий обсяг експортної продукції.

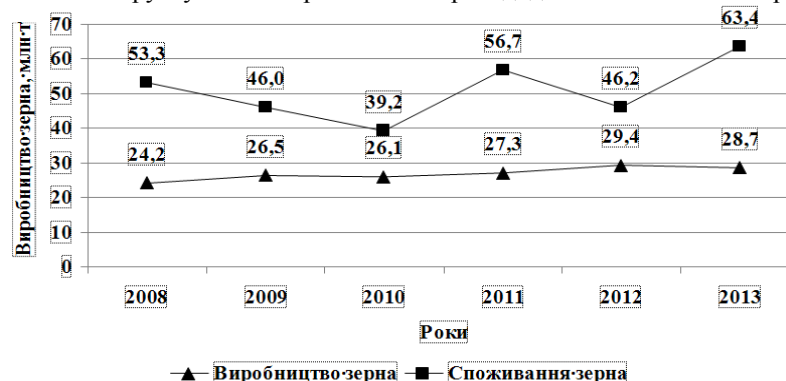

Рис. 1. Виробництво і споживання зернових та зернобобових культур в Україні (сформовано за даними [1])

Аграрне виробництво інших основних видів валової продукції (табл. 1) показує ще більш стабільні тенденції зростання як у рослинництві (цукрові буряки, соняшник, картопля, овочі, плоди і ягоди), так і у тваринництві (м'ясо, яйце). Товарні обсяги молока, вовни й меду мають повільне скорочення, що зумовлене наслідками

скорочення поголів'я в минулі періоди, відсутністю кормової бази та меншою ефективністю виробництва порівняно з іншими видами продукції. Проте активізація державної підтримки тваринництва в останні роки має виправити це становище.

Таблиця 1

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції

Види продукції	Роки					У % до 2008 року			
	2008	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Рослинництво – валовий збір, тис. тонн									
Зернові і зернобобові культури	53290,1	46028,3	39270,9	56746,8	46216,2	86,4	73,7	106,5	86,7
Цукрові буряки (фабричні)	13437,7	10067,5	13749,2	18740,5	18638,9	74,9	102,3	139,5	137,2
Соняшник	6526,2	6364,0	6771,5	8670,5	8387,1	97,5	103,8	132,9	128,5
Картопля	19545,4	19666,1	18704,8	24747,7	23254,2	100,6	95,7	126,6	119,0
Овочі	7965,1	8341,0	8122,4	9832,9	10016,7	104,7	102,0	123,4	125,8
Плоди та ягоди	1504,1	1618,1	1746,5	1896,3	2008,7	107,6	116,1	126,1	133,5
Тваринництво									
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	1905,9	1917,4	2059,0	2143,8	2209,6	100,6	108,1	112,5	116,0
Молоко тис. т	11761,3	11609,6	11248,5	11086,0	11377,6	98,7	95,6	94,3	96,7
Яйця млн шт.	14956,5	15907,5	17052,3	18689,8	19110,5	106,4	114,0	125,0	127,8
Вовна, т	3755,0	4111,0	4192,0	3877,0	3724,0	109,5	111,6	103,2	99,2
Мед, т	74853,0	74051,0	70873,0	70311,0	70134,0	98,9	94,7	93,9	93,7

(сформовано за даними [1; 2])

Зростання обсягів агропромислового виробництва дозволило істотно збільшити можливості експорту сільськогосподарської продукції та харчових продуктів.

Формування експортно орієнтованого аграрного виробництва України почалося з моменту отримання нею статусу незалежної держави. Руїнування традиційних економічних зв'язків та ринків збуту сільськогосподарської продукції змусили Україну для збереження аграрного потенціалу і розвитку галузі виходити на зовнішні ринки.

У 1991-1992 рр. відбувалось становлення законодавчої бази щодо зовнішньоекономічної діяльності. Налагодження зв'язків із міжнародними організаціями.

Бурхлива лібералізація зовнішньої торгівлі в 1993-1995 роках, коли тарифи на імпортовані товари продовольчої групи становили 10-20 %, а максимальний рівень 50 % – на алкогольні та тютюнові вироби, знизил конкурентоспроможність вітчизняних виробників, які порівняно з закордонними не мали системи захисту, економічної й адміністративної підтримки, сучасної техніки та технологій. У той же час до українських експортерів застосовувались різноманітні торговельні бар'єри, особливо в країнах західної Європи (окрім сировинних товарів), що поряд із вищевказаними факторами впливало на скорочення виробництва аграрної продукції та харчової промисловості [3].

Із 1996 року в зовнішньоекономічній політиці України посилюються протекціоністські тенденції і держава почала запроваджувати заходи з обмеження імпортованих поставок продукції і збільшила підтримку сільськогосподарських виробників. Це сприяло зростанню виробництва сільськогосподарської продукції.

Вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) у березні 2008 року ознаменував активізацію інтеграційних процесів, лібералізацію торговельних режимів, підвищення ступеня відкритості економіки.

Ці процеси суттєво вплинули на імпоротно-експортні операції та розвиток аграрного виробництва. У перший рік членства України у СОТ у 5 разів порівняно з 2007 роком зріс імпорт м'яса та м'ясних продуктів унаслідок диспропорції між виробництвом і споживанням, а також зниженням імпортованих тарифів у декілька разів. Але вже у 2009-2011 рр. відбувається падіння імпорту м'яса через структурні зміни в птахівництві та свинарстві. Продовжилася тенденція зростання імпорту свіжих овочів та фруктів. Їх імпорт збільшився у 3,3 і 2 рази відповідно протягом 2008 року порівняно з 2007 роком. У 2010 порівняно з 2009 роком зростання імпорту для цих груп товарів – 67 % та 16,1 %. Це пояснюється високим внутрішнім попитом на овочі та фрукти, відсутністю сучасних овочесховищ для зберігання продукції та підвищення доступності овочів та фруктів, які не вирощуються в Україні внаслідок зниження імпортованих мит.

Одночасно за той же період суттєво збільшився експорт сільськогосподарської продукції (зернові культури, рослинні жири, насіння олійних культур). У цілому темпи зростання експорту значно перевищують зростання імпорту (у 2012 році обсяги експорту перевищують імпорт у 2,3 рази), що зумовлює щорічне зростання позитивного сальдо зовнішньої торгівлі продукцією аграрного виробництва (рис. 2), на відміну від зовнішньоторговельного балансу України за всіма товарами. Позитивне сальдо агропродовольчої продукції сприяє покращенню платіжного балансу держави.

У теперішній час Україна експортує аграрну продукцію більш ніж у 50 країн світу. Товарна структура агропродовольчого експорту України (табл. 2) демонструє спад експорту у 2009 році порівняно з попереднім роком і постійне зростання після нього за всіма товарними групами, окрім продуктів рослинного походження. Це пояснюється зменшенням валового збору зернових і зернобобових культур у 2009, 2010 рр. порівняно з 2008 р.

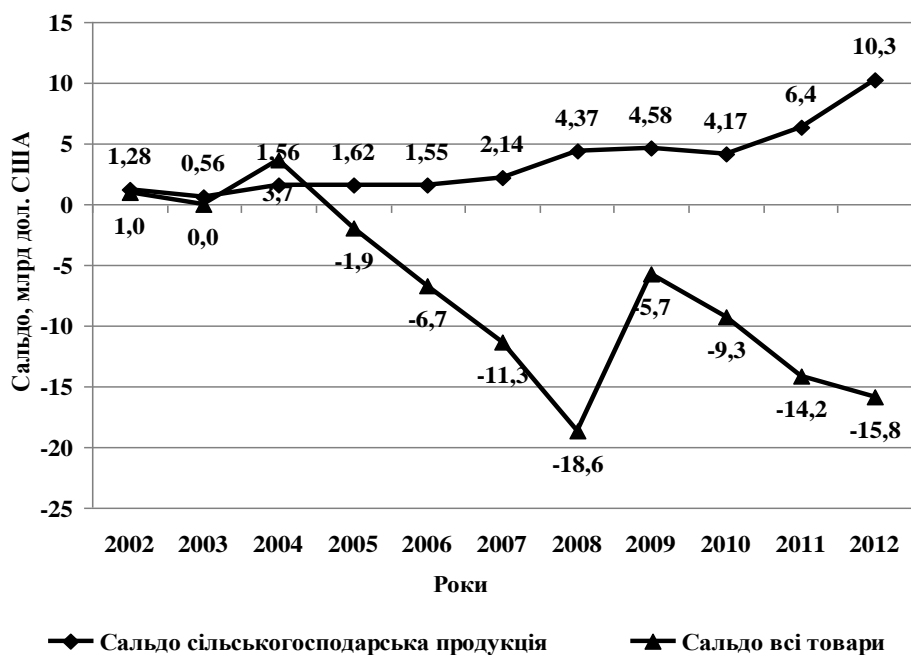

Рис. 2. Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі України [4]

Таблиця 2

Товарна структура експорту аграрної та продовольчої продукції (млн дол. США)*

Товарні групи	Роки				
	2008	2009	2010	2011	2012
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	796,30	595,97	771,39	936,60	961,32
II. Продукти рослинного походження	5577,38	5034,89	3976,21	5531,96	9213,90
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1945,75	1796,02	2617,31	3396,41	4211,46
IV. Готові харчові продукти	2518,16	2087,98	2571,06	2939,14	3493,92
Усього	10837,59	9514,86	9935,97	12804,11	17880,60

* (сформовано за матеріалами [1; 2])

За 2012 рік обсяги експорту сільськогосподарської продукції зросли на 38,4 % і становлять 17,9 млрд дол. США порівняно з 2011 роком, позитивне сальдо досягло 10,3 млрд дол. США. Найвагомими чинниками позитивного сальдо за цей період були: високі обсяги експорту зернових культур – 38,5 % від земельного експорту с/г продукції, олії – 22,7 %, а також насіння олійних культур – 9,4 %. У 2012-2013 рр. відкрито нові ринки збуту та розширено географію постачання вітчизняної сільськогосподарської продукції: Єгипет, Марокко, Саудівська Аравія, Туреччина тощо.

У 2012 році найбільше зернових було поставлено до Євросоюзу – 7,7 млн т. Найбільше рослинної олії

Україною продано до Індії – 1,1 млн тон і до ЄС – 684 тис. тон. За обсягами продажу соняшникової олії в тому ж році Україна посідає перше місце у світі [5].

Зростає на зовнішніх ринках і попит на українську продукцію харчової та переробної промисловості, яка стає все більш конкурентоздатною. Про це свідчить зростання на 18,3 % її експорту у 2012 році порівняно з попередніми роками. М'яса та м'ясної продукції експортовано на 316 млн дол. Експорт яловичини збільшився на 95 %, свинини, м'яса домашньої птиці та субпродуктів із нього – на 62 % кожного. Основними регіонами експорту сільськогосподарської продукції України (табл. 3) залишаються країни Азії, ЄС та СНД – 78,5 % усього обсягу.

Таблиця 3

Регіональна структура експорту сільськогосподарської продукції України за 2012 рік [6]

№	Регіони світу	Обсяг експорту (млн дол. США)	Частка експорту (%)
1	Країни Азії	5515,7	30,3
2	Країни ЄС	5079,3	27,9
3	Країни СНД	3697,7	20,3
4	Африканські країни	3495,2	19,2
5	США	24,5	0,1
6	Інші країни	378,8	2,1

Причому ринок країн ЄС залишається важко-доступним, що пов'язано, насамперед, зі значною державною підтримкою власних виробників сільськогосподарської продукції та з вимогами до якості продукції. Низька якість української агропродовольчої продукції підтверджується матеріалами Держспоживстандарту. Знімається з реалізації 50 % і більше м'ясної, рибної, плодоовочевої, борошномельної і хлібопекарної продукції, 30 % і більше молочних продуктів, соків, продуктів дитячого харчування, тютюнових виробів і алкогольних напоїв [10]. Крім того, країни Організації

економічного співробітництва та розвитку щороку витрачають на субсидії задля підтримки аграрного виробництва близько 300 млрд дол. [11].

Представлені результати можна вважати позитивними зрушеннями в умовах світової продовольчої кризи, зростання цін на продовольство, сприятливій цінній кон'юнктурі на зернові, олійні культури та соняшникову олію, що підвищує конкурентоспроможність українських товарів. Експорт аграрної продукції поступово збільшує свою частку в загальному експорті (рис. 2).

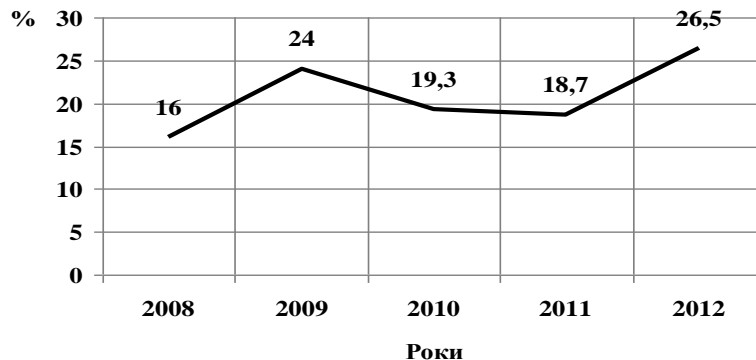

Рис. 2 Питома вага вартості товарів групи сільськогосподарської та продовольчої продукції в загальному експорті (сформовано за даними [1; 2])

Причинами зниження питомої ваги аграрної продукції в загальному експорті у 2010-2011 рр. є відносно зменшення урожаю зернових і зернобобових культур і введення експортних обмежень на цю продукцію у 2010 році та сприятливою кон'юнктурою цін на продукцію інших галузей. Однією з основних проблем формування експорту аграрного виробництва в сучасному періоді є те, що його основу складає продукція з низьким та середнім ступенем переробки: зернові та олійні культури, соняшникова олія. Їх сукупна частка у 2012 році становила 70,6 %. Зазначені критерії товарів дуже чутливі до зовнішніх факторів та нестабільні за ціновою кон'юнктурою. Зважаючи на це, раціонально підвищувати ступінь переробки та розвивати внутрішнє споживання, щоб у разі погіршення ситуації на зовнішніх сировинних ринках мати можливість, по-перше, коригувати обсяги пропозиції продукції задля стабілізації цін, а по-друге, перенаправляти товарні потоки експорту в галузі з виробництва продукції з більшою доданою вартістю, що загалом дозволило б диверсифікувати ризики.

Крім цього, експортна орієнтація на насіння та олію соняшника призводить до непропорційного зростання площ під цією культурою, порушення системи науково обґрунтованих сівозмін, інтенсифікації процесів, зменшення природної родючості ґрунтів. Це в найбільшій перспективі матиме негативні наслідки для сільського господарства.

Треба відзначити, що високий і довготривалий експортний попит на зернові й олійні культури орієнтує аграрне виробництво на монокультурну спеціалізацію яка ускладнює розробку системи сівозмін, проектів землеустрою, боротьбу зі шкідниками і хворобами

рослин, активізує інтенсивне використання мінеральних добрив і пестицидів, що створює екологічні проблеми для сільськогосподарського виробництва. Ці питання мають бути враховані при розробці стратегії аграрного виробництва для збалансованого забезпечення внутрішнього споживання та експорту продукції. Наприклад, розвиток кормової бази, з одного боку, сприяє розвитку тваринництва як для внутрішнього ринку, так і для експорту, а з іншого – кормові культури в системах сівозмін найбільше забезпечують відновлення природної родючості ґрунтів.

Перспективним напрямом є розвиток виробництва м'яса та м'ясної продукції. Низький рівень виробництва та платоспроможного попиту населення призвели до споживання на одну особу за рік 54,4 кг м'яса у 2012 році при медичній нормі здорового харчування 82 кг. Рівень самозабезпеченості м'ясом та м'ясними продуктами складає 88,9 % [1].

Виправлення дисбалансу між внутрішнім виробництвом і споживанням дало б змогу розвивати цей експортний сегмент. Це підтверджується прогнозами продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) про зростання споживання м'ясопродуктів у світі (щорічно за період 2015-2030 рр. на 1,5 %) при одночасному збільшенні чисельності населення [7].

Позитивним є приклад виробництва м'яса птиці, яке на внутрішньому ринку майже витіснило імпорتنу продукцію, а з 2007 р. розпочато великотоварні експортні поставки, які майже подвоюються щорічно [8].

Проектом стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року передбачено збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольства на 3-4 % щорічно [9].

Задля досягнення таких програмних масштабних цілей організація та реалізація експортної діяльності в Україні повинна вирішувати завдання, пов'язані із забезпеченням сприятливих умов виходу на світовий ринок; реалізацією на ньому сільськогосподарських товарів, у виробництві яких країна має порівняльні переваги; підтримкою національних експортерів; стимулюванням конкуренції національних виробників із закордонними, підвищення обсягів вітчизняного виробництва аграрної продукції з метою розширення експорту.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності потребує збалансованої зовнішньої торговельної політики, яка синтезує лібералізм і протекціонізм та сприятиме активізації і нарощуванню експортного потенціалу в галузі АПК.

Висновки. Отже, український аграрний сектор має великі експортні можливості. Це майже одна галузь вітчизняної економіки, яка має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Перспективними напрямками формування експортноорієнтованого аграрного виробництва є поглиблення ступеня переробки аграрної продукції, підвищення її якості задля відповідності світовим стандартам, створення умов для загального зростання виробництва сільськогосподарської продукції, удосконалення структури експорту, яка забезпечує економічну й екологічну ефективність виробництва, активізація регуляційної ролі держави, спрямованої на підтримку вітчизняного експорту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сільське господарство України за 2012 рік / [за ред. Н. С. Власенко] ; Державна служба статистики України ; ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». – Київ, 2013. – 402 с.
2. Сільське господарство України за 2011 рік / [за ред. Н. С. Власенко] ; Державна служба статистики України ; ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». – Київ, 2012. – 386 с.
3. Ганначенко С. Л. Основні тенденції аграрного експорту [Електронний ресурс] / С. Л. Ганначенко – Режим доступу : www.rushauka.com/8_NMIW_2012/Economics/2_104062.doc.html.
4. Кобута І. В. Оцінка впливу членства у СОТ на аграрний сектор України [Електронний ресурс] / І. В. Кобута // Матеріали круглого столу «Чотири роки членства України в Світовій організації торгівлі»: попередня оцінка економічних наслідків. – Київ, 26.11.2012. – Режим доступу : www.ier.com.ua/files/publications/News/2012/28/11/2012_presentation/Kyiv_WTO_26_November_Kpbuta.pdf.
5. Дерев'яно А. Експортний потенціал України [Електронний ресурс] / А. Дерев'яно. – Режим доступу : agronews.ua/node/25535.
6. Стан зовнішньоекономічних відносин в системі агропромислового комплексу України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : minagro.gov.ua/tu/node/4377.
7. Козир С. Державне регулювання експортної діяльності в аграрному секторі України в сучасних гео економічних умовах / С. Козир // Державне управління та місцеве самоврядування : Збірник Наукових праць. – Дніпропетровськ : Вид-во ДРІДУ, 2012. – Вип. 3 (14). – С. 116–122.
8. Кобута І. Другий рік України у СОТ: тенденції у зовнішній торгівлі та аналіз виконання зов'язань / І. Кобута, В. Жигadlo, Г. Лужанська ; за ред. М. Свенчіцкі. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 80 с.
9. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року (проект) [Електронний ресурс] // Міністерство аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу : minagro.gov.ua/node/7644.
10. Пасхавер Б. Й. Агропродовольче виробництво у 1990-2009 рр.: тенденції розвитку / Б. Й. Пасхавер, О. В. Шубравська, Д. Ф. Крисань, К. О. Прокопенко // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С.12–20.
11. Клименко І. В. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період / І. В. Клименко, О. А. Федірко, І. В. Ус. – К. : НІСД, 2011. – 72 с.

Рецензенти: Горлачук В. В., д. е. н., професор;
Грабак Н. Х., д. с.-г. н., професор.

© Кузьменко О. Б., 2014

Дата надходження статті до редколегії 12.03.2014 р.

КУЗЬМЕНКО Олександр Борисович – доктор економічних наук, професор кафедри економіки підприємства та землеустрою ЧДУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв.

Коло наукових інтересів: екологобезпечне землекористування, ресурсоощадна діяльність.